

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

מותאם ל **כיתה י'**

משך **90 דקות**

מיקום בתכנית **שיעור 4 + 5, יחידת לימוד שלישית בשלב הגילוי לאחר השיעורים שעסקו בהיווצרות גבול הצפון של א"י**

90 דקות (עדיפות לשני שיעורים רצופים)

מטרות היחידה

- יכירו את דפוסי ההתיישבות היהודית בגליל העליון
- יבינו את האתגר של החיים באזור מרוחק, בבחירה לגור כחלוצים בצפון הארץ וגם את התפיסה שמלווה את הבחירה הזו
- יבחנו את פרשת תליחי ויזהו את ההבדל בין אירוע היסטורי לבין הסיפור והמשמעות שנבנו סביבו
- יזהו גורמים המשפיעים על החיים באזור גבול (ביטחון, מים, שליחות)

עזרים נדרשים

- מפת אצבע הגליל מתוך הערכה
- כרטיסיות יישובים/ טוש מחיק ללוח
- מקרן + גישה לאינטרנט
- אפשרות- כרטיסיות- קטעי מקור התיישבות + שאלות- לעבודה בקבוצות
- כרטיסיות היגדים אמת ושקר + כרטיסיות בחירה שני צבעים (מתוך הערכה)

מטרת השיעור בתוך היחידה

שיעור זה מהווה העמקה בסיפור ההתיישבות היהודית בגליל העליון מסוף המאה ה-19, ונוגע בשאלה:

למה הגיעו היהודים דווקא לאזור הזה, ומה אפיין את ההתיישבות היהודית באזור בראשית דרכה?

השיעור מניח את הבסיס להבנת:

- הקשר בין גיאוגרפיה, משאבים והתיישבות
- תהליכים היסטוריים ודיפלומטיים בעיצוב גבולות

מקורות מידע להרחבה והעמקה

1. למידע מתוך אתר מט"ח- ההתיישבות היהודית בגליל, מאת: מוקי צור: <https://www.lib.cet.ac.il/PAGES/item.asp?item=11835>
2. אישור כניסה ירוק או כתום - היישובים היהודיים באצבע הגליל (1940-1941), מאת: אמיר גולדשטיין: https://drive.google.com/file/d/1q-lljPeOTugYGjXJVI_pBoY49HUj6_Op/view?usp=sharing

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה־19 ועד קום המדינה

שיעור 1 · 45 דקות

חלק א': פתיחה – חיבור לשיעור הקודם · 10 דקות

פתיחה (דיון כיתתי)

- שאלה לכיתה:
- "לו הייתם צריכים להקים יישוב חדש בגליל העליון לפני 120 שנה – מה היה מפחיד אתכם?"

רשמו כל מה שמעלים בכיתה על הלוח. אין תשובה נכונה בשלב זה – המטרה היא לעורר סקרנות.

בסיום השיח אמרו והסבירו לכיתה שהיום נגלה כיצד מאות אנשים בחרו דווקא כאן (באצבע הגליל) להקים את ביתם, למרות כל האתגרים.

- צרו ציר זמן על הלוח מ 1878 ועד 1948 (70 שנות התיישבות), תוכלו להעזר במפה הכיתתית להראות את מיקום היישובים.

בכל פעם הציגו שם של יישוב אחר ובקשו מהם למקם את היישוב על ציר הזמן. הקריאו את היישובים לפי המיקום הג'ג או בסדר אקראי ולא לפי שנים.

רשימת היישובים:

מושבות ראשונות:

שנת הקמה	יישוב
1878	גיא אוני (על בסיסה הוקמה ראש פינה)
1882	ראש פינה
1883	יסוד המעלה
1890	משמר הירדן
1891	עין זיתים
1896	מטולה
1899	מחניים

קיבוצים ראשונים:

שנת הקמה	יישוב
1915-1916	איילת השחר
1916-1917	כפר גלעדי

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

ישובים שהוקמו בשנות השלושים:

שנת הקמה	יישוב
1936	חולתה
1939	דפנה
1939	דן
1939	עמיר
1939 (הוקם לראשונה), 1949 (הוקם בשנית לאחר שננטש)	שאר ישוב
1940	בית הילל
1940	שדה נחמיה

ישובים שהוקמו בשנות ה-40 ועד הקמת המדינה:

שנת הקמה	יישוב
1942	כפר סאלד
1943	מנרה
1943	כפר בלום
1944	שמיר
1945	משגב עם
1945	רמות נפתלי
1945	להבות הבשן

שאלה לאחר מיקום כל היישובים על ציר הזמן: מה אתם שמים לב כשמסתכלים על ציר הזמן?

נקודות לסיכום השלב הזה:

- ההתיישבות לא התרחשה בבת אחת.
- יש כמה "גלים" של התיישבות- היו תקופות (בעיקר בראשית המאה ה-20) שכמעט לא הוקמו יישובים חדשים באזור.
- למתיישבים באזור היו קשיים ואתגרים לא מעטים שהקשו על ההתיישבות באזור, והביאו לעזיבה בתקופות שונות.
- יחד עם זאת, האתגר שבאזור גם טיפח את תחושת השליחות והחלוציות של המתיישבים.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

חלק ב': רצף ההתיישבות היהודית מסוף המאה ה-19 - תפיסת הספר · 30 דקות

בחלק זה של השיעור יחשפו התלמידים בכיתה לקטעי מקור שמטרתם להעמיק את ההבנה של חווית היישוב היהודי בגליל העליון בשנותיו הראשונות - האתגרים יחד עם תחושת השליחות הגדולה. כל הקטעים נמצאים גם במצגת-תוכלו לבחור להקריא חלקים נבחרים מתוך הקטעים שמבטאים את חווית ההתיישבות באותה התקופה.

אפשרות ב': להפוך כל חלק שמדבר על שלב אחר בהתיישבות לכרטיסיות עבודה, כשכל קבוצה עובדת על שלב אחר, ולאחר מכן מציגה את השלב ההתיישבות והשאלות בהן עסקו בכיתה.

שלב א'- מושבות אצבע הגליל

1882- ראשית ההתיישבות מדרום להחולה- ראש פינה

- בנר שביעי של חנוכה תרמ"ג (12.12.1882) נחרש השדה הראשון במושבה, ראש פינה, בגליל העליון. יום זה נקבע כ"יום הולדתה" של המושבה.

משה דוד שוב, מראשוני המתיישבים בראש פינה תיאר את האירוע: "בדמעות גיל הלכנו אחרי המחרשה, בראותנו שחלומנו הגדול, לשבת על אדמת ארץ אבותינו ולעבוד אותה במו ידינו- התקיים..."

מתוך תקנון המושבה:

"מטרת החבורה- להיטיב את מצבה החומרי והמוסרי של המושבה כדי להיות מופת לאחינו בני ישראל בכל מקום שהם, לעודד את לבם...ליישוב ארץ ישראל ובניית הלאום... בני החבורה מחויבים לעבוד ככל יכולתם...לטובת הכלל ולטובת הרעיון של יישוב ארץ ישראל..."

נובמבר 1883, כשנה לאחר הקמתה של ראש פינה, כתבו ראשי ועד המושבה בעתון המליץ ליהודים בתפוצות:

קולוניא "ראש פינה" בארץ הקדושה בקרבת צפת.

כבוד המו"ל כו' מ' אלכסנדר צעדערבוים בס"ט פטרבורג.

אדון נכבד! ער הנה נאלמנו דומיה, כי קודר הלכנו בלחץ לבבו, קרבנו לתעודתנו ולמטרתנו ובכל זאת לא יכלנו להניע אליה. אך למותר לנו להצטרק מה הניע אותנו לעזוב ארץ מולדתנו ללכת לנוע במרחקים, הן סודעת זאת בכל קצוי תבל, כי מתי אין שדרו רבצנו ויבוזו כל יגיענו ולא נשארו לנו רק גוייתינו, ובצרת לבבנו לא קמה בנו רוח לשוב לבנות חרבות בתינו ולהוסיף עמל

מלכים; אבל לראבון נפשנו פגענו במעצורים רבים אשר בוקקו את שארית כספנו ולא מצאה לאל ידנו לבוא אל מטרתנו, ועתה אנחנו נתונים בצרה גדולה, כי תם הלחם מכלינו ועבודה אין. אי לזאת יאלצנו ההכרח לפנות אל נדיבי עמנו ברוסיא הלא הם גדולי אנשי השם: הבארזן גינצבורג, האחים פאליאקאוו,

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

אשר דבר „המליץ“ מניע, ובלב מלא רגש נשפוך שיחנו לפניהם: „אנא אחינו, בני אומה ואמונה אחת וילדי ארץ אחת, חוסו נא על נפשות אומללים הנכונים לעבוד בגופם וברוחם, אם רק לא יחסרו לנו כל המכשירים הנחוצים וכרכלת נפש

לשוב להיות למחיה ולפליטה גדולה לאחיכם, ועליכם אפוא להשתתף בצרתנו ולהושיט יד עזרה לאביוני ארצכם אשר יצאו חלוצים לכונן מושבות לאחינו הנדרים והנרדפים על צואריהם כל עוד לא יהי להם על פני כדור הארץ מקום

בהושיטם משען להם להגיע למחוז חפצם. ובכן תאמצנו תקותנו כי תתעוררו להחיש עזרה לנו מרם נתם לגוע אנחנו נשינו וספנו, ור' הטוב יגמלכם שבעתים בעד החסדים אשר תעשו עמנו, ואנחנו כל עוד נשמת חיים באפנו לא נשכח גמולכם וגם בנינו אחרינו יתנו צדקתכם ונרכת רוחכם. ופי יתן מציון חשועת ישראל בכל מקומות תפוצותיו, כחפץ כל אשר בשם ישראל יכנה ובתוכם

ראש הועד „ראש פנה“ יוסף פרידמאן, יעקב האראחאוסקי, אהרן פאנשטיין, נחום קאליסקער מבערעזאָווקע, זלמן גארבאסקי מרקעמענשטוג.

מי ההפץ לשלוח נדרבות אלינו ישלח על האררעסא של ראש הועד:

Herrn Joseph Friedmann, Vorsteher der Colonie Rosch-Pina. Palestina bei Safed.

שאלה: מתוך הקטעים שקראנו מה הניע את המתיישבים הראשונים בראש פינה ומה קורה לחלום כשנה לאחר מכן?

נקודות לדיון: * המתיישבים הראשונים בראש פינה ראו עצמם חלוצים וכמי שיהווה דוגמא ומופת לעם היהודי בכל העולם. * המתיישבים הראשונים ראו בעשייתם הגשמת חלום- של עבודה עברית בארץ ישראל. * האתגרים לא איחרו לבוא, ושנה לאחר תחילת ההתיישבות פונים ראשי ועד ראש פינה לעזרה ליהודים בתפוצות.

1896- ראשית ההתיישבות מצפון להחולה- מטולה

- כבר בשנת 1890 נרכשו אדמות באזור מטולה ממשפחת ג'ונבלאט הלבנונית, במסגרת מאמצי הרחבת ההתיישבות היהודית בגליל העליון. באותן שנים עבדו באדמות מטולה חקלאים דרוזים.
- מטולה הוקמה בשנת 1896 כמושבה היהודית הצפונית ביותר בארץ ישראל. מתיישבים יהודים הגיעו למקום, בחסות הברון רוטשילד, מתוך רצון להשתתף במפעל ההתיישבות הציוני ולחזק את הנוכחות היהודית בגליל העליון.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

מתוך עיתון הצפירה 1896:

ובין כך והשאלה הקשה שהוברנו למעלה הלכת והתחזקה מיום ליום. גם את הארון שיד, פקידו הגדול של הנדיב, אשר כל משא הישוב וטרחו עליו, העסיקה השאלה הזאת ימים רבים, ותמלא לבו דאגה לעתידות הישוב וקרמתו. והנה עלה רעיון גדול ונעלה לפניו, אשר לערכו לקדמות הישוב אין תקר, ובהתלהבות נעורים ובכל חם לבו הנה בו, ויציעהו לפני הנדיב הגדול, והוא הסכים על ידו.

כשש שעות צפונה מצפת בקרן בן שמן בנחלת שבט דן לפניו, קנו עושי דבר הנדיב מאת הדרושים כפר "מתול ה". הכפר הזה הוא ארבע פרסאות צפונה מהמושבה יסוד המעלה, 600 מטר מעל לפני הים, מאתים מטר גבוהה מהמושבה ראש פנה. פה עינות ותהומות יוצאים בכקעה ובהר. בעמק הזה יקוו כל מימי מקורי הירדן; נהר דרדרה משמאל ונהר חצבני מימין ינהרו אל מול מי מרום. לא רחוק נגבה יושב הכפר אביל אל קמח, לאמר אכל החטה, היא אכל בית מעכה לפניו. ממזרח נשקף התרמון בהדר גאווה, ונגבה מורחת תל אל קרי, הוא דן, ולפנים ליש.

(המשך יבוא)

ראה נראה כי רק בעבודת האדמה בארץ הזאת, הקדושה ליהודי, תשועת ישראל; כי רק על האדמה הקדושה הזאת יוכל היהודי להחפץ מסוחר לאכר ולחיות במנוחה חיי ישר פשוטים, וכל חפצנו ותקותנו הוא כי ירב מספר האכרים היהודים העובדים את אדמת הקדש בזיעת אפם וחיים על יגיע כפיהם בישר וצדקה. זאת תקות חובבי ציון; זה חפץ הנדיב הגדול אשר בנדיבתו סתקן הישוב כלו. אפס, אם הלך ילך דבר הישוב כל כך לאט כאשר עד הנה, עוד עשרות בשנים תעברנה ומספר היהודים עובדי האדמה בארץ הזאת יהיה רק מעט מועיר.

נסיון חמש עשרה השנה האלה למדנו, כי לכונן מושבה היותר קמנה על פי סדרי יסוד המושבות הנהוגים עד כה נצרכים סכומים גדולים ועצומים זמן רב. רק הנדיב בכחו הגדול, בידו הרחבה ובארץ רוחו הנפלא, יכול ליצר את עולם העבודה הזה. אך מי אחר יוכל לעשות כמוהו? ועל כן ראה נראה כי המושבות אשר נוסדו ע"י אחרים, אם יחידים או חברות, עודן בשפל המעמד, עודן מפרפרות בין המות והחיים.

ואתם, הפועלים אשר נבחרתם לזה, אשריכם!
אשריכם, כי נבחרתם להיות החלוצים הראשונים
בתקופה החדשה של הישוב, כאשר היו אחיכם בני
המושבות הראשונות החלוצים בהתקופה הראשונה,
אשריכם, כי זכיתם לכך, ודעו ושימו אל לב מה
נתון בידכם, כי עיני הנדיב ועושי דבריו וכל חובבי
ציון נשואות אליכם, ומכם הם מקוים פתרון לשאלה
הגדולה, שאלת הישוב. חזקו ואמצו, ושמכם ישאר
לזכרון עולם בדברי ימי ישובנו! (סוף יבוא)

מתוך עיתון הפועל הצעיר 1906:

בכלל אפשר לומר כי גם מתולה עשתה בזמן האחרון צעד קדימה
עד עכשיו היו אכריזמתולה ידועים לאנשים נואשים ורפי ידים, ורובם היו
מקנאים בחבריהם, שבאמצעים שונים עלה בידיהם לעזוב את המושבה
ואת הארץ, אבל חבריהם שנדרו לחזור לא הצליחו כלה, ולא עוד אלא שגם
אחדים מהם נסו לבקש מיק"א, שתחזיר להם את נחלותיהם. כמובן
בקשתם לא נתמלאה, ונחלותיהם נחלקו לאכרים החדשים שהזכרתי
למעלה. וחסר ההצלחה של אפיגרנמי מתולה היה למפת ליתר
חבריהם שנשארו פה, כי אין להם לבקש את אשרם מעבר לים.
נוסף לזה השנויים המובים שהנהיג אצלנו הפקיד החדש ה' קלוריסקי
הגדילו את החשק בין אכרינו לשקוד על עבודתם ולחשוב על
דבר האמצעים, שיימיבו את מצנם פה במתולה.
השנוי היותר נכבד והיותר מועיל לנו, שהביאה לנו עבודתו
של ה' קלוריסקי, זהו חלוקת האדמה מחדש. עד עכשיו נחלקה
נחלת כל אבר לשמונה עשר חלקים בשמונה עשר מקומות שונים
הרחוקים אחד מהשני. מובן כי נצרכנו לאבד זמן רב על ההליכה
ממקום למקום ומחלק לחלק, וגם קשה היה לעבוד במכונות
מתקנות ולשמור על תנובת השרה, אי אפשר היה להשתמש בעגלות
ואת כל התבואה היינו מובילים תמיד על גמלים ערביים. אבל
עתה, הודות לחלוקה החדשה, שהנחילה לכל אבר את נחלתו רק
בשלושה ארבעה מקומות, נגאלנו מכל התלאות האלו.
עוד הפעם לוינו כסף — אצל יק"א וגם אצל מלוים
פרטיים — קנינו כלי עבודה מתוקנים, הרבינו את מספר בהמותינו,

שאלה: מתוך הקטעים האלו, מה מייחד את ההתיישבות במטולה? אלו קשיים חוו המתיישבים? אילו סיפורים מסתתרים
בכתבות?

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

נקודת לדיון: * מטולה הייתה מרוחקת מכל יישוב, ממוקמת גבוה מעל פני הים באופן יחסי ליישוב היהודי שהיה קרוב באופן יחסי, היה קושי בעבודת האדמה והיכולת להגיע עם ציוד והספקה למקום. * היו מתיישבים שנטשו את מטולה ולא עמדו באתגרים ואף עזבו את ארץ ישראל, אך נשמע שגם הניסיון שלהם להצליח שם כשל, וחלקם ביקשו לחזור.

שלב ב'- קיבוצים ראשונים - כפר גלעדי ואיילת השחר

- קיבוץ כפר גלעדי הוקם בשנת 1916, יחד עם היישוב הסמוך תל-חי, ונקרא בתחילה כפר גיורא. שמו הוסב ל"כפר גלעדי", לזכרו של ישראל גלעדי, ממקימי הקיבוץ וממייסדי ארגון "השומר", הארגון היהודי לשמירה ולהגנה שפעל בגליל בשנים 1909 עד 1920.
 - משנת 1918, לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובעקבות חלוקת המנדט על האזור בין בריטניה ובין צרפת, היה הקיבוץ תחת שלטון המנדט הצרפתי. בעקבות נפילת היישוב תל-חי, בשנת 1920, ננטש גם קיבוץ כפר גלעדי. הוא יושב מחדש רק בשנת 1926.
 - איילת השחר נוסדה בשנת 1915 על ידי חלוצים בני העלייה השנייה, בתמיכת קפא"י (קופת פועלי ארץ ישראל) וחיים מרגליות קלוורסקי. בתחילה קיבלה הקבוצה שטח קטן לעיבוד חקלאי, ובהדרגה הרחיבה את אחיזתה בקרקע והפכה ליישוב קבע.
 - איילת השחר הייתה אחד מיישובי הספר הראשונים בגליל העליון ושימשה מוקד חשוב באזור. בשנת 1920 היא שימשה בסיס לכוחות שנחלצו להגנת תל-חי ומקום התארגנות עבור השבים מן הקרב.
 - מתוך דברים של ישראל שוחט משנת 1957:
- "כמה העזה, אמונה וחזון דרושים היו כדי להקים על הגבול הצפוני, בעצם הרעשת התותחים של מלחמת העולם הראשונה."
- מתוך דברים של אלכסנדר זייד: "את המושבות שלנו נקים בגבולות הארץ, כדי להיות תמיד על המשמר ולשמר בכר בפני מתפרצים. את ילדינו נגדל לחיי שיתוף, עבודת אדמה והגנה. כל ילד וילדה, בלי יוצא מהכלל, ילמדו להשתמש בנשק ולרכוב על סוסות אצילות."

שאלה: מתוך הקטעים הקצרים והעובדות על איילת השחר וכפר גלעדי, מה ייחד את התקופה בה הוקמו? מה בא לידי ביטוי מדבריו של אלכסנדר זייד לגבי צורת החיים שהוקמה ודור העתיד?

נקודות לדיון:

- * הקיבוצים הוקמו מתוך אידיאולוגיה של שיתוף וחינוך הילדים להיות שומרי הארץ - ע"י עבודת האדמה ושמירה מזויינת. לא רק עבודת אדמה, אלא גם שמירה עצמאית.
- * תודעת הספר והחלוציות הייתה חזקה מאוד - "לקיחת האחריות על חיינו בידנו". על אף הריחוק והמלחמה שברקע - אנשי השומר עלו והקימו את כפר גלעדי.

שלב ג'- ימי השיא של תחושת הספר החלוצי - שנות השלושים ואילך

- בנובמבר 1934 נמסר הזכיון על אדמות עמק החולה לתנועה הציונית ע"י הבריטים (להרחבה: <https://catalog.archives.gov.il/site/chapter/franchise-patient/>) - מדבריו של לוי אשכול שפורסמו בכתב העת "ניב הקבוצה" ינואר 1935:
- "...רכישת זכיון החולה והעברתו לקנין עולם לעם ישראל השב למולדתו, הרוצה לדבוק באדמתה, לייבשה ולהבריאה, לעבדה ולשמרה, הוא נס במשמעותה הכפולה של המלה.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

רצה הגורל, כי המסירה הרשמית של הזכיון עלידי הבעלים הקודמים תתקיים בערב חנוכה תרצ"ח, כאילו למען הדגשת הערך הסמלי של הנס אשר קרה עמנו. לאחר שממתדורות ומארתיובלות אשר ביצת החולה העניקה לארץ ולתושבי החבל הזה, בוקע אור חדש על ים חולה אשר בצפון הארץ.

משהו מרעיד ומרומם את הנפש היה ברגע, כאשר זקן מושבת יסוד-המעלה ואשתו בני השבעים באו לצריפים, העומדים על שפת ים-החולה ומשמישים דיור לראשוני קבוצת השמירה על גבולות הזכיון, למען הדליק בהם נר-חנוכה ראשון.

כמה תקוות וחלומות נגוזו מן היום בו תקעו ראשוני יסוד-המעלה את יתדם שם, כמה תלאות מצאום. במיטב קרבנותיהם, קרבנות הקדחת האוכלת, שילמו והמשיכו בין אמונה ויאוש.

במשך חצי יובל שנים של בדידות, פגעיזמן ואקלים, אבדה המושבה הרבה הרבה מסגולות ראשוני בונייה. כפר דל ונידח, עזוב ושומם, הוא כיום יסוד-המעלה. אך תקווה אחת הבהבה תמיד בלבבות: גאולת החולה, ייבוש הביצה, הבראת החבל, הפרחת השממה והקמת ישוב עובדים גדול...

והנה קרה הפלא, בנטות שמש חייהם של ראשוני יסוד-המעלה לפאתי מערב, הודלק נר-חנוכה ראשון בצריף-הכיבוש של קבוצת השומרים היהודים על החולה, מתוך חברי קבוצת כפר-גלעד, אלה שומרי הגבול הצפוני מאז. דמעות גיל עמדו בעיני הישישים, אך גם עיני חברי הקבוצה הזהירו.

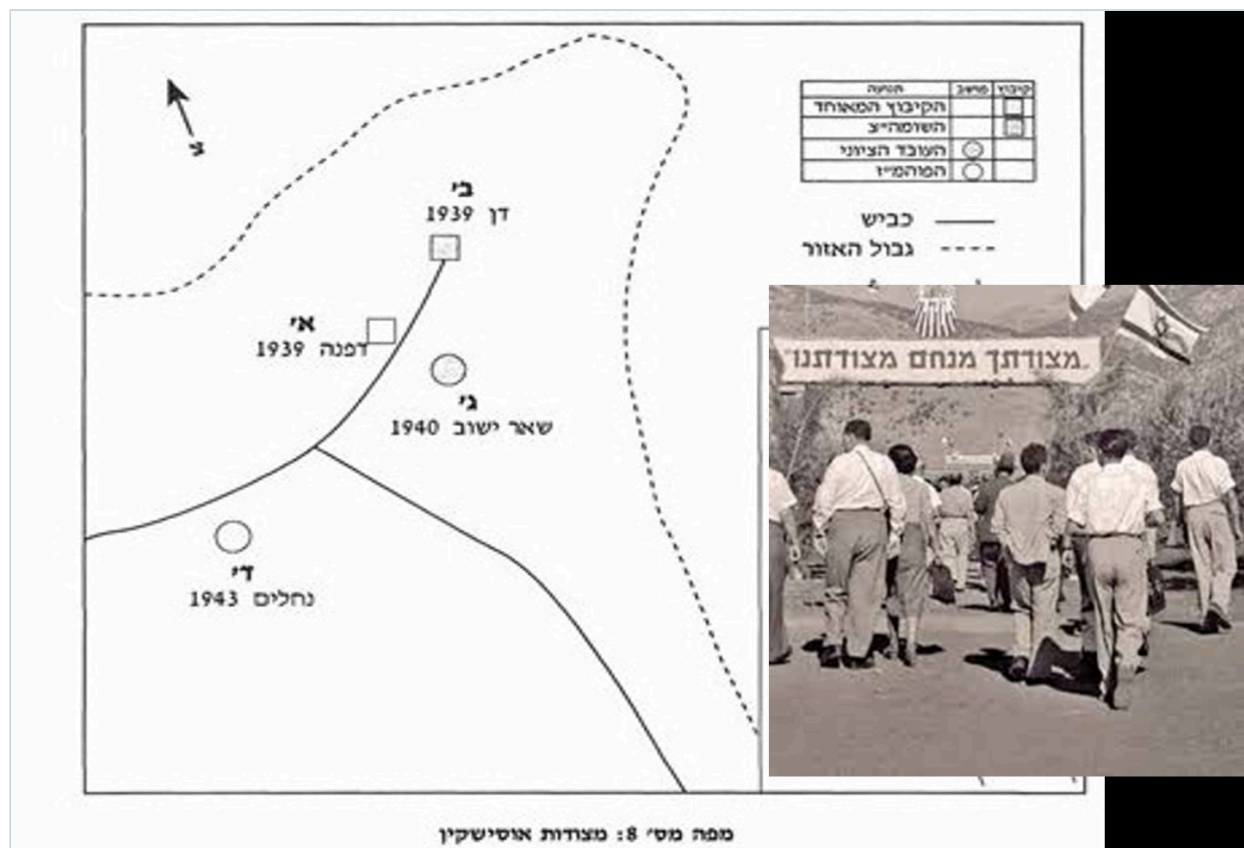
ואולם לא רק נס התרחש כאן כי גם נס חדש הועלה לתנועה. נדענא להזעיק סביבו את התנועה, בימים אלה, ימי הגאות הכלכלית עם כל הופעות-הלוואי הפסולות וימי השפל החלוצי ביישוב ובצינות; נדע להרימו ולשאתו ברמה מחדש.

אנו חיים בתקופת הגשמה ציונית אשר לא היתה כמוה. נודה על האמת ונגיד כי אף האופטימיסטים לא שיערו כי כה קרוב היום בו תקלוט הארץ 50 אלף יהודים ומעלה בשנה. עין בעין נראה את פעמי הגאולה קרובים לבוא, ואף-על-פי-כן לבנו דווי... אשר אמרנו כי כאן בארץ נקים את בית-היוצר לנשמת העם, כאן יקום עם עובד אדמתו, מושרש בקרקע, קשור קשר בל-ינותק למולדתו העתיקה-חדשה – הועמד פתאום במבחן איום. היקום הדבר או לא? הנעבוד או נספסר?..."

שאלה: מתוך הקטע של לוי אשכול, מדוע העברת הזכיון על אדמות החולה הייתה משמעותית כל כך להתיישבות היהודית ומה אפשר ללמוד עוד מדבריו על אתגרי היישוב היהודי באזור אצבע הגליל עד שנות ה-30?

נקודות לדיון: * שוב מוזכר עד כמה היה קשה לחיות מצפון לעמק החולה וגם באזור-ה-המתיישבים הראשונים סבלו מקשיים רבים, כולל עזיבות ותמותה שהייתה במקום, יחד עם זאת שמרו (כמו אנשי כפר גלעדי) על ההחזקה של אדמות באזור, לא רק בקנייה ורכישה של קרקעות אלא בעיקר בעבודת אדמה קשה. * לוי אשכול רואה ברכישת הזכיון על אדמות החולה 'גאולה' במובן שזהו צעד שיביא להצלת ההתיישבות הציונית, ותביא עוד צעד במימוש החזון הציוני של יישוב הארץ.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

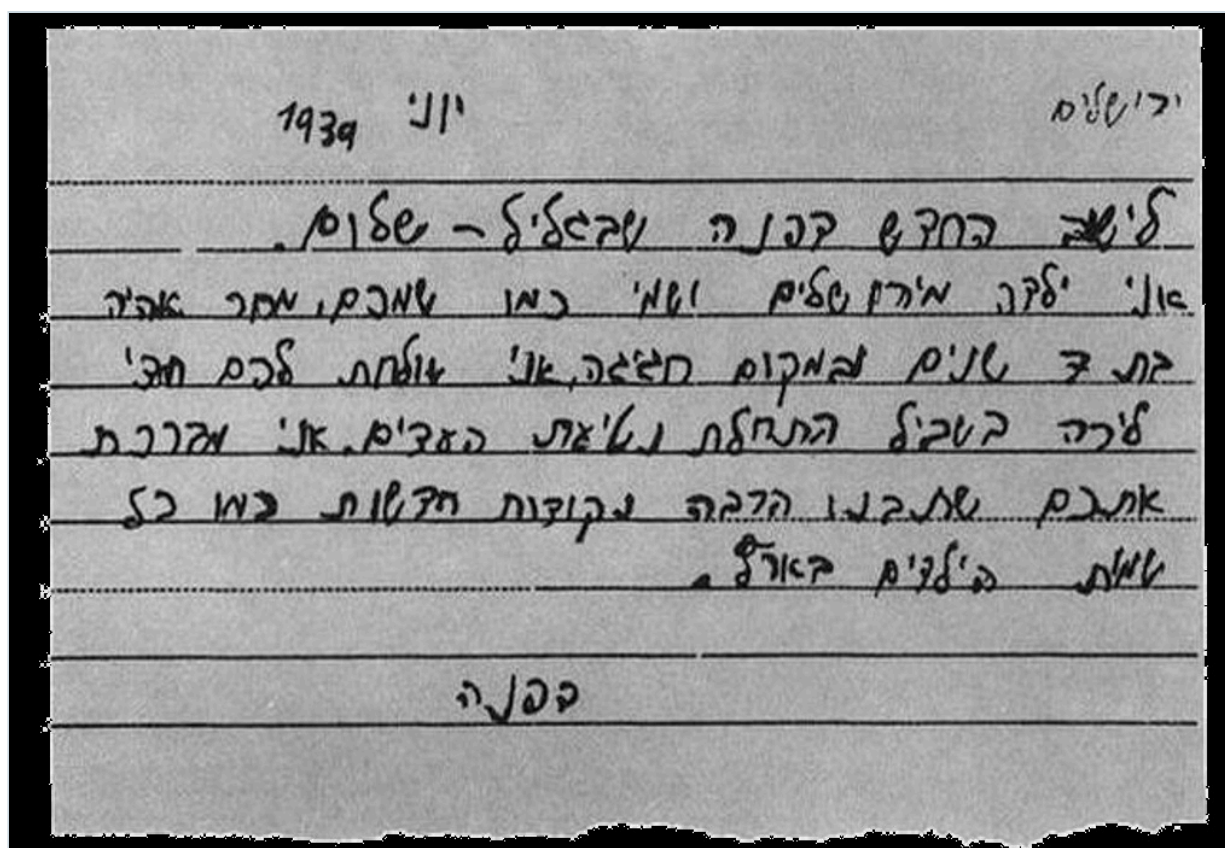

מפת הקיבוצים והמושבים הראשונים שקמו אחרי קבלת הזכיון

מתוך מגילת היסוד של קיבוץ דפנה (1939):

את שארית תוחלתה של היהדות הדוויה המתבוססת באבק מגפי העריצים, המנורה ומשוסה בפי כוהני הדם והאגרוף, עת טובי בניה נדים על אם הדרכים, באין מחסה ומפלט, ומושלכים למשחק גלים ללב ים באניות מתים בלי חוף מבטחים — בעת זו מניחים אנו נדבך ראשון לבניין נקודת יישוב חדשה בארצנו. אנו בני הגולה ההונגרית המתבוללת, יוצאי היהדות הרומנית המתנוונת ופליטי הגולה הפולנית העומדת על עברי פי־פחת — התקבצנו פה כדי לתקוע יתד בפינה זו של אדמת הגליל העליון, המצפה זה דורות ושנים ליד חלוצית הגואלת והיוצרת. למען סול מסילה לעם, לשם הקם חברה בלי דיכוי ומדוכא, שעבוד ומשועבד, ניצול ומנוצל, למען בנות עדה שיתופית המשחררת אדם והגואלת את הטוב והנעלה בקרבו — נשבענו לארש לנו את האדמה הזאת, לפלח בה ניר ברכה ולשתול בה כל צמח ועץ נושא חיים. עדים החרמון עטור השיבה ופלגי מים המפכים בעוז והאריה השואג את קריאת הגידם — כי לעולם לא נעזוב, לעולם לא ניטוש את נחלתנו זאת ובעקבותיו נלך.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

מכתב של ילדה בשם דפנה מירושלים למתיישבי קיבוץ דפנה (יוני 1939)

אפשרות- את המכתב של דפנה- להציג כמקור ללא הסבר, ולמחוק גם את הפרטים המסגירים (ילדה ובת 7), ולשאול בכיתה מי לדעתם יכול לכתוב מכתב כזה?

שאלה: מתוך מגילת היסוד והמכתב שקראנו מה אפשר ללמוד על תפיסת המתיישבים בקיבוצים החדשים?

נקודות לדיון:

- * המתיישבים ראו בעצם המעשה שלהם שחרור של האדם ובניית עצמאות- בא אל מול התנהלות האיכרים במושבות שהעסיקו פועלים. הקיבוצים ראו בערך השוויון ערך עליון.
- * המתיישבים ראו עצמם כמי שיוצרים את התשובה להתבוללות הגוואה באירופה.
- * הסֵפֶר נתפס כמקום רחוק גיאוגרפית, אך הוא תמיד היה לב ליבה של החברה המתחדשת והצומחת בארץ ישראל.
- * בסֵפֶר התנהל המאבק על הגשמת הציונות, על הביטחון, על החקלאות והמשק ועל יצירתה של חברה חדשה. שם עוצבה העילית החברתית והמנהיגותית בימי היישוב ובראשית המדינה. הסֵפֶר הוא ריתק רבים, ביניהם מי שהיו רחוקים מהתנועות החלוציות של אותם הימים.

חלק ג': סיכום · 5 דקות

- ראינו דרך מקורות ארכיוניים שונים את התפתחות היישוב היהודי בגליל העליון. זו הייתה רק הצצה, יש עוד סיפורים רבים ויישובים רבים שלא הרחבנו את סיפורם. כמו שראינו בשנות ה-40 ועד הקמת המדינה הוקמו עוד יישובים רבים

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

שהמשיכו את גל ההתיישבות של סוף שנות ה-30.

- המרחק הרב של היישובים ממרכז הארץ וממרכזי הפעילות היישובית גרם לקיבוצים הצעירים להתארגן ביעילות ולדאוג לתשתיות ולשירותים בלתי תלויים במוסדות הכלל ארציים.
 - 'ועד הגוש', שהוקם באישור הבריטים ב-1944, הפגין מנהיגות וכושר ארגון וקידם את הטיפול בסוגיות ביטחוניות, כלכליות וחברתיות. תחומים אלה נוהלו באזורים אחרים על ידי מוסדות לאומיים, אולם הריחוק הגיאוגרפי הפך את ועד הגוש בגליל העליון לזרוע צפונית, בעלת אוטונומיה רבה יחסית.
 - יישובי אצבע הגליל השכילו להקים מערכות איכותיות בתחום החינוך, הכלכלה, החקלאות והתרבות הפוליטית ונחשבו לדוגמה להתיישבות העובדת המשגשגת – עוד לפני הקמת המועצה האזורית הגליל העליון.
- בשיעור הבא נרחיב ונתעמק בסיפור 'תל-חי' אחד מסיפורי ההתיישבות היהודית המכוננים של אצבע הגליל וארץ ישראל בכלל.

שאלת מחשבה לקראת השיעור הבא:

מה אתם יודעים על סיפור תל חי ומדוע הפך לסמל?

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

שיעור 2 · 45 דקות

חלק א': פתיחה - וחיבור לשיעור הקודם · 10 דקות

אם השיעורים לא ברצף, תתלו שוב את המפה הכיתתית עם כל הנקודות שנוספו בשיעור הקודם. בקשו מהתלמידים להיזכר כמה התיישבות הייתה עד 1920 - מתוך מה שלמדנו ראינו שעד אז היו מעט מאוד יישובים יהודים באזור, ורק שלושה מצפון להחולה - מטולה, כפר גלעדי וחווה חקלאית קטנה - תל חי.

אחד הסמלים של האזור שלנו הוא פסל 'האריה השואג' (אברהם מלניקוב, 1934). הקרינו את התמונה ושאלו- מה המילה הראשונה שעולה לכם כשאתם רואים את התמונה? רשמו על הלוח את המילים שעולות.

פסל האריה השואג, אברהם מלניקוב, 1934

חלק ב': משחק אמת או שקר · 15 דקות

הכינו כרטיסיות לכל צמד של אמת ושקר ובכל פעם הזמינו זוג תלמידים להקריא ובקשו מהתלמידים האחרים בכיתה להכריע מה מהמשפטים אמת ומה שקר. ניתן לעשות זאת כתחרות בין שתי קבוצות.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה־19 ועד קום המדינה

היגד א'	היגד ב'	התשובה הנכונה (הסבר למורה)
1 כששכב טרומפלדור פצוע, בזמן הקרב על תל חי, אמר את המשפט ברוח הדברים: "לא נורא, כדאי למות בעד הארץ".	כששכב טרומפלדור פצוע, בזמן הקרב על תל חי, הוא פלט קללה עסיסית ברוסית בגלל הכאב ומת מיד.	היגד א' הוא האמת. לפי עדות ד"ר גרי שטיפל בו לאחר פציעתו בקרב תל חי ולפי עדויות נוספות שנאמרו בזמן אמת.
2 הקרב על תל חי החל בטעות, במקור ערבים מקומיים הגיעו לחפש אחר חיילים צרפתים.	הקרב על תל חי החל כמתקפה מתוכננת של צבא ערבי לכיבוש תל-חי.	היגד א' הוא האמת. האירוע התגלגל מאי-הבנה בזמן החיפוש.
3 בקרב הגדול של י"א באדר נהרגו שמונה לוחמים ולוחמות.	בקרב הגדול של י"א באדר נהרגו שישה לוחמים ולוחמות.	היגד ב' הוא האמת. המספר 8, כולל שני חברי השומר שנהרגו חודשים לפני באזור תל חי. היו לוחמות ולוחמים שפעלו זה לצד זה.
4 בסיום הקרב בתל חי, המגינים נסוגו לכפר גלעדי והציתו את המבנה.	בסיום הקרב על תל חי, המגינים נשארו בתל-חי והניפו את דגל הלאום.	היגד א' הוא האמת. זו הייתה נסיגה טקטית ושריפת הנקודה.
5 טרומפלדור נולד עם מום מולד בידו ולא שירת בצבא לפני שהגיע לארץ ישראל.	טרומפלדור איבד את ידו בקרב בפורט ארתור (מלחמת רוסיה-יפן) והמשיך לשרת כקצין בצבא הרוסי ולאחר מכן בצבא הבריטי למרות הנכות.	היגד ב' הוא האמת. טרומפלדור היה קצין מעוטר שאיבד את ידו ב-1904, ובכל זאת המשיך בקריירה צבאית מפוארת.
6 טרומפלדור היה צמחוני.	טרומפלדור הטיף לחבריו בתל-חי לא להחזיק נשק, כדי להוכיח שאפשר לחיות בדו-קיום ללא אלימות.	היגד א' הוא האמת. טרומפלדור היה צמחוני מתוך אידאולוגיה מגיל 14. היגד ב' הוא שקר – הוא היה המומחה הצבאי שארגן את ההגנה.
7 פסל האריה השואג הוצב בתל-חי 14 שנים לאחר הקרב.	פסל האריה השואג סותת על ידי ניצולי הקרב מיד כשהסתיים.	היגד א' הוא האמת. הפסל, מעשה הפסל אברהם מלינקוב, הוצב רק ב-1934 כאתר זיכרון.
8 ממשלות בריטניה וצרפת קבעו את הגבול במו"מ על מפות.	ממשלות בריטניה וצרפת שרטטו את הגבול לפי מקום נפילת הלוחמים.	היגד א' הוא האמת. הגבול נקבע בהסכמים מדיניים בוועידות ודיונים שהתקיימו מחוץ לשטח הארץ.
9 יוסף טרומפלדור הגיע לתל-חי כחלוץ ומנהיג אזרחי.	יוסף טרומפלדור הגיע לתל-חי כקצין בשירות הצבא הבריטי.	היגד א' הוא האמת. טרומפלדור אומנם היה לוחם עטור פרסים בצבא הרוסי, אך הגיע לישראל ב 1919 כמנהיג ומייסד תנועת "החלוץ".
10 הוועד הזמני של יהודי ארץ ישראל הורה לכל אנשי "השומר" להישאר בכל מחיר, גם אם אין להם נשק, כדי לכבוש את כל הגליל.	הוועד הזמני של יהודי ארץ ישראל בירושלים הורה לתל-חי לסגת מהגליל כי לא היה להם כוח צבאי להגן על הנקודות המבודדות.	היגד ב' הוא האמת. הנהגת היישוב הייתה מפולגת; רבים חששו ששמירה על נקודות מבודדות ללא גיבוי היא "התאבדות" ועלולה להוביל לאסון.

ההתיישבות היהודית באצבע הגליל מסוף המאה ה-19 ועד קום המדינה

היגד א'	היגד ב'	התשובה הנכונה (הסבר למורה)
11 חצר תל-חי נבנתה במקור על ידי חלוצי "השומר" כקיבוץ ראשון בגליל.	חצר תל-חי נבנתה במקור על ידי חברת יק"א כחווה חקלאית עבור פועלי מטולה.	היגד ב' הוא האמת. המבנה המוכר של חצר תל-חי הוקם בשנת 1907. כחווה חקלאית לפועלי מטולה. הרעיון היה ליצור מקום מגורים מוגן לפועלים שעבדו באדמות המרוחקות.

אם יש זמן אפשר לקיים דיון קצר בכיתה סביב השאלות - מה הפתיע אותם? האם למדו משהו חדש?

חלק ג': דיון כיתתי וסיכום - על הנרטיב של הספר - למה סיפור תל חי חשוב? · 20 דקות

הקרינו את הכתבה של כאן מציינים (סה"כ 7 דקות)

טרומפלדור באמת אמר "טוב למות בעד ארצנו"? | כאן מציינים: <https://youtu.be/u-RGHwgMIQ8>

קיימו דיון בכיתה סביב השאלה המרכזית- מה לדעתם המשמעות של סיפור תל חי? שאלות נוספות לדיון שמחבר גם לשיעור הקודם: - חזרו למילים שהעלתם בראשית השיעור שהתייחסו לתמונה של הארי השואג- האם הייתם בוחרים מילים אחרות עכשיו או המילים עדיין רלוונטיות עבורכם? - האם סיפור תל-חי רלוונטי גם כיום?

- עם כל הקושי שגם עסקנו בו בשיעור הקודם, מה בכל זאת גרם לאנשים לחזור, אחרי שעזבו, ולהישאר באזור המנותק מרוב היישוב היהודי בארץ ישראל?

לקראת מעבר לשיעור הבא:

בשיעורים האחרונים הבנו כיצד עוצבו הגבולות של מדינת ישראל באצבע הגליל, איך נוצרו היישובים היהודים והדברים שחוו במהלך העשורים הראשונים להתיישבות היהודית באזור. הבנו גם שהיו תושבים ערבים באזור, שלרוב היו ביחסי ידידות ושכנות עם היישוב היהודי. בשיעור הבא נעסוק בנושא הזה ונלמד על התהליכים שקרו לאורך השנים.

שאלת מחשבה לקראת השיעור הבא:

אם אתם הייתם עורכי העיתון ב-1920, והייתם יודעים שהקרב הסתיים בנסיגה ובשריפת תל-חי – איזו כותרת הייתם בוחרים לעיתון של מחר: כזו שמספרת את העובדות היבשות (הפסד ונסיגה), או כזו שבונה מיתוס של גבורה?